

Anna-Kaisa Kuusisto-Arponen

Sotalapsien paikka(tunne)

Sense of place among Finnish war children

During the war years in Finland (from 1939 to 1945) around 70 000–80 000 Finnish children were sent to foster families in Sweden, Denmark and Norway. The years abroad had an enormous effect on these children's sense of belonging to community and place. In this article I focus on the sense of place among Finnish war children. Sense of place develops through lived experiences of spatiality, particularly of everyday places. In war children's case several forced displacements created fractions in experiencing spatiality and everyday places. To capture the multidimensionality of experiential place, I utilise theoretical discussions of politics of place and geography of *khora*. In other words, I discuss how sense of place is formed through conscious and unconscious processes. Jacques Derrida's one interpretation of *khora* is a half-way-place, which is midway between space and time. I suggest that the unconscious processes of war children's sense of place can be partly viewed as a half-way-place. Empirically, my aim is to trace the secondary impressions of *khora*'s half-way-place.

Keywords: sense of place, geography of *khora*, Finnish war children

Johdanto

Suomen sotavuosien (1939–1945) aikana pakotetun siirtymisen, omasta kodista lähtemisen, kokivat useat sadattuhannet ihmiset. Yli 430 000 ihmistä ei sodan päätyttyä päässyt takaisin omille asuinpaikoilleen. Suomessa tapahtui sodan aikana myös yksi maailman suurimmista organisoiduista

lastensiirroista (Knuutila & Levola 2000: 12). Suomalaislapsia lähetettiin sotalapsiksi Ruotsiin, Tanskaan ja Norjaan. Näitä sotalapsia oli arviolta 70 000–80 000 (Käven 1994/2003: 15; Knuutila & Levola 2000: 20; Sandelin-Benkö 2004; Vanhanen 2006: 9). Osalla sotalapsista toisessa pohjoismaassa vietetyt vuodet olivat jatkoa pakotettuun siirtymiseen, sillä monet sotalapset olivat lähtöisin Karjalasta tai muilta evakoiduilta alueilta. Suurin osa sotalapsista palasi sodan päätyttyä takaisin Suomeen, mutta arvioilta 15 000 suomalaislasta jäi sota-ajan kasvattiperheisiinsä (Knuutila & Levola 2000: 30–31; Sandelin-Benkö 2004: 48).

Sotalapset vaikenivat pitkään omista kokemuksistaan ja sotaan liittyvistä muistoistaan (Sandelin-Benkö 2004; ks. myös Varvin 2003). Yhteiskunnallinen ja perheiden sisäinen hiljaisuus alkoi murtua viitisentoista vuotta sitten, kun monet sotalapset jäivät eläkkeelle ja alkoivat pohtia omaa lapsuuttaan. Samaan ajanjaksoon liittyi usein myös sota-ajan lasten omien vanhempien kuolema, joka oli monelle sysäys oman lapsuuden pohtimiseen. Erilaisten vertaisryhmien ja järjestöjen perustaminen antoi sotalapsille mahdollisuuden kertoa omista kokemuksistaan ja tulla kuulluiksi (Kuusisto-Arponen 2007). Vuosikymmenten hiljaisuus rikkoutui yllättäväinkin voimallisesti. Sotalapsuudesta kertovien omakustanteiden määrä kasvoi. Sotalasten kokemuksista kerrottiin näyttelyissä, näytelmissä ja elokuvissa – visualisointi nousi yhdeksi keskeiseksi tavaksi luoda kollektiivista muistojen tekstuuria. Tieteellisen tutkimuksen kohteeksi sotalasten kokemukset ja muistin politiikka on noussut useasta syystä. Sotalasten ikääntyessä

empiirisen aineistonkeruu on akuutti kysymys. Sotalasten kokemukset lapsena koetusta kriisistä ja sen pitkäaikaisista, läpi elämän jatkuvista, seurauksista ovat pitkään olleet vaiettuja asioita suomalaisessa yhteiskunnassa. Oman tutkimukseni tarkoituksena on tuottaa tietoa näiden niin kutsuttujen hiljaisten siirtolaisten *paikkatunteen*¹ syntymisen prosesseista ja antaa sotalapsille mahdollisuus asemoida itsensä suomalaisen identiteettipoliittiseen kertomukseen.

Sotiin liittyvät muistot ja muistamisen politiikka ovat viime vuosina nousseet monen tieteenalan mielenkiinnon kohteiksi niin Suomessa kuin kansainvälisestikin (Young 1993; Parsons 1998; Edkins 2003; Peltonen 2003; Hodgkin & Radstone 2003; Sandelin-Benkö 2004; Saffle 2004; Fingeroos 2006; Fingeroos et al. 2006). Erityisesti suomalaisessa folkloristisessa muistitietotutkimuksessa on keskusteltu traumaattisista ja unohdetuista muistoista (Peltonen 2003; Loipponen 2006; Kainola-Bregenhøj 2007). Muistin politiikkaan liittyy myös halu unohtaa, muuttaa tai jopa parannella mennyttä (Peltonen 2003: 13). Ulla-Maija Peltonen on lähestynyt muistamisen prosessia kahdesta toisiinsa kietoutuvasta näkökulmasta. *Kollektiivinen historiallinen tietoisuus* (harkittu muisto) liittyy ideologiaan ja identifioiduun julkisiin muistoihin (Peltonen 2003: 20). Sotalapsilla julkiset muistot alkoivat muotoutua vasta viimeisten viidentoista vuoden aikana, kun puhumattomuuden ja hiljaisuuden muuri rikkoutui. Peltonen (2003: 20) mukaan *yksilöllinen historiallinen kokemus* (tunnemuisto) puolestaan liittyy mentaaliin syvärakenteisiin ja identifioiduun yksilöllisiin muistoihin. Näistä toisiinsa kietoutuneista muistamisen tavoista syntyy muistin politiikkaa, jossa sekä yksilöt että yhteisöt ovat aktiivisina muistelijoina ja kokemusten tuottajina (vrt. Peltonen 2003: 20). Artikkelissani käsittelemäni muistin paikat rakentuvat myös tiedostamattomissa paikan hetkissä, jotka ovat kamppailujen, määrittelyjen ja politiikan ulottumattomissa.

Artikkelini näkökulma muistin politiikkaan nojautuu sotalasten paikkatunteen kollektiivisen ja yksilöllisen muotoutumisen ulottuvuuksiin. Tarkastelen paikkatunteen tiedostettua rakentumista narratiivista materiaalia hyödyntäen. Muistin ja muistojen paikan tiedostamatonta ulottuvuutta havainnollistan visuaalisen materiaalin avulla. Teoreettisessa osuudessa avaan paikan ja paikkatunteen käsitteitä humanistisen maantieteen sekä filosofi Jacques Derridan näkemyksiä hyödyntäen. Aiemmista paikkatunnetta koskevasta tutkimuksesta poiketen pyrin osoittamaan, kuinka tiedostamaton paikkatunteen rakentuminen saa uuden tulkinannon *choran* puolittaisen paikan (*half-way-place*) kautta (ks. Derrida 1995).

Muistin paikkojen jäljillä

Tämän artikkelin empiirinen aineisto muodostuu kaksitasoisesti: sotalapsuuden kollektiivisesta narratiivista sekä yksilöllisistä muistoista. Kollektiivisen muistin politiikan tarkastelun mahdollistaa Suomen Akatemian tutkijatohtoriprojektissa, *”Paikkatunnetta etsimässä: Suomen siirtokarjalaisten ja sotalasten kokemuksia”*, keräämäni laaja haastatteluaineisto. Tutkimukseeni osallistui yhteensä 63 sota- ja evakkolasta Pirkanmaalta ja Kymenlaaksoista. Haastattelujen kautta olen luonut kokonaiskuvan paikkatunteen muodostumisen prosesseista ja murroksista. Yksittäisten tarinoiden samankaltaisuudet ja erilaisuudet muodostavat kollektiivisen muistojen kudelmaa, jota vasten tulkiten artikkelini pääasiallista aineistoa. Kohdennan empiirisen analyysin poikkeuksellisesti yhden sotalapsen kokemuksiin.

Kuten Peltonen (2003: 21) on Suomen sisällissotaa tutkiessaan todennut, *”kriisiajoista voi parhaassa tapauksessa jäädä jäljelle aineistoja, jotka valottavat poikkeuksellisella tavalla yksilöiden ja yhteisöjen elämää”*. Tutkijana minulle tuli mahdollisuus harvinaisen aineiston käyttämiseen Akatemian projektini yhden haastattelun yhteydessä. Artikkelini empiirisessä osuudessa tarkastelen sotalapseksi lähtemisen aikaan viisivuotiaan Pekka Suokkaan² muistoja ja kokemuksia. Aineistopohjan muodostavat Pekan vanhempien sodan aikainen kirjeenvaihto siltä osin, kun se liittyy sotalapseksi lähettämiseen, Pekan Ruotsista kotiin lähettämät piirrokset ja kirjeet (v. 1944–45) sekä hänen vuonna 2005 valmiiksi saamansa lyhyt omaelämäkerta sotalapsivuosilta. Lisäksi aineistoon kuuluvat Akatemian tutkimukseeni liittyvä teemahaastattelu sekä visuaalista materiaalia täydentävä jatkoahaastattelu Pekan kanssa. Pekan haastattelu, omaelämäkerta sekä vanhempien kirjeenvaihto tekevät näkyväksi useita hänen sotalapsuusnarratiiviinsa vaikuttaneita asioita. Nämä narratiiviset aineistot tulkiten osana paikkatunteen tiedostettua rakentumista. Pekan sotalapsena piirtämien kuvien avulla pyrin osoittamaan tiedostamattomia paikan muovautumisen hetkiä, jotka yhtälailla vaikuttavat paikkatunteen muotoutumiseen.

Pekan sotalapsitarina on samankaltainen kuin monien haastattelemieni sotalasten. Tässä suhteessa Pekan sotalapsuuteen liittyvät kokemukset valaisevat yleisiä linjoja: kodista lähtemisestä, kielellisiä vaikeuksia, Suomeen paluun ongelmallisuutta, puhumattomuutta ja läpi elämän mukana kulkeneita tunnemuistoja, joita on ollut vaikea järjestelmällisesti seilittää. Pekan sotalapsuuden ”tavallisuus” luo poh-

jan empiirisestä aineistosta nostettujen ajatusten laajemmalle hyödyntämiselle. Pekan sotalapsuus on ennen kaikkea myös yksilöllinen muistojen kudelma. Tätä muistojen kudelmaa määrittelevät useat ”kotoa” lähdöt, koska perhe oli lähtöisin Karjalan evakuoituiltu alueilta. Pekka oli yksi perheen viidestä lapsesta. Perheeseen kuuluivat Pekkaa pari vuotta vanhempi isosisko, Pekan kaksoissisko, ja kolme vuotta nuoremmat pienet kaksoissiskot. Isä oli rintamalla. Perhe oli ollut evakossa talvisodan aikana Kuortaneella ja palasi jatkosodan aikana takaisin Käkisalmeen Karjalaan. Täältä alkoi myös toinen evakkomatka Pohjanmaalle Kannukseen, josta Pekka lähti isomman sisarensa kanssa syksyllä 1944 sotalapseksi Ruotsiin.

Pekan kokemukset ovat erityisen mielenkiintoisia kahdesta syystä. Ensiksi Pekan sotalapsuuden narratiivi muuttui 2000-luvun alussa aivan toisenlaiseksi kuin se oli ollut edeltäneet 55 vuotta. Pekan lapsuuteen liittyvien muistojen kudelma täydentyi yllättävällä tavalla vuonna 2001. Perinönjaon yhteydessä Pekka sisaruksineen löysi äitinsä talon vintiltä vanhempiensa sodan-aikaisen kirjeenvaihdon, Pekan sotalapsiaikana Suomeen lähettämät piirustukset sekä sisaren lyhyet kirjeet Ruotsista. Tämän harvinaisen aineiston kautta Pekka on täydentänyt lapsuutensa muistiaukkoja. Pekka on kirjeenvaihdon perusteella pyrkinyt muodostamaan eheämpää kuvan siitä, miten sotalapseksi lähettämisen tilanteeseen oli jouduttu.

Toiseksi, kirjeiden ja erityisesti lapsuuden piirrosten löytyminen avasi Pekalle oven aikaan, johon hän ei aktiivisen muistamisen kautta ollut enää vuosiin voinut palata. Kuvat nostivat esiin tunteita sekä muistoja tutuista esineistä, tapahtumista, paikoista ja tuoksuista. Piirroksista tuli oleellinen osa Pekan henkilökohtaista sotalapsuuden jäsenystä, ajallisesti ja tilallisesti kiinnittyvää tarinaa. Artikkelissani kysyn, mitä muuta lapsena piirretyt kuvat kertovat paikkakokemuksista ja murroksista, joita Pekka oli lapsuutensa aikana joutunut kokemaan? Voivatko niihin tallentuneet viivat ja kuviot tuottaa meille välähdyksiä paikan muovautumisen hetkistä ja lapsen tavoista hahmottaa maailmaa? Voitaisiinko eteemme piirrettyjen välähdysten, toissijaisten merkitysten, tulkita olevan osa *khoran* kaltaista paikan olemusta? Kuvia ja niiden kautta esille tulevia paikan muovautumisen hetkiä ei voi artikkelimuotoisessa tekstissä esittää ilman kertomuksellista kehystä. Pekan sotalapsuuden analyysissä kulkevat rinnakkain kerronta ja fragmentit, yhteisöllisyys ja henkilökohtaisuus.

Paikka(tunne)

Paikan ja paikkakokemusten määrittely on vuosikymmeniä inspiroinut maantieteilijöitä ja tätä nykyä myös monia muita tieteenharjoittajia (esim. Relph 1976; Tuan 1977; Taylor 1999; Cresswell 2004; Knuuttila et al. 2006). Paikan olemusta on määritelty suhteessa maantieteelliseen skaalaan (Entrikin 1991: 6), alue-käsitteen hallinnollisiin erityispiirteisiin (Paasi 1984, 1986, 1996; Häkli 1994, 1998) sekä tilan ja ajan käsitteisiin (Kymäläinen 2006: 207). Artikkelissani paikan käsitteessä yhdistyvät sosiaaliset rakenteet, yhteisöllisyys, kokemuksellisuus, kuulumisen tunne sekä muistin ja muistojen paikka. Paikan merkityksestä ja paikkatunteesta puhuttaessa tiedon ja tunteen siteet korostuvat. Tällä tarkoitan tiedostettua ja tiedostamatonta paikkatunteen rakentamista. Paikan politiikka ja paikkaidentiteetin luominen toimivat osaltaan paikkakokemuksen *tiedostetun rakenteistumisen kontekstina*. Tällöin kokemuksia määrittävät usein erilaiset kamppailut ja rajanvedot (Keith & Pile 1993; Raento 1993, 1997; Graham 1994, 1997; Rose 1994; Routledge 1994, 1996; Kuusisto-Arponen 2003). Sen sijaan paikkatunteen *tiedostamattoman ulottuvuuden* haltuunotto edellyttää paikan (ja tunteen) käsitteen avaamista laajemmin – sijainnillisuudesta, tietämisestä ja määrittelyistä vapaana. Tässä hyödynnän *khoran* maantiedettä.

Paikkatunne on suhteellisen vähän tutkittu ilmiö. Maantieteessä innostus paikkatunteeseen alkoi 1970-luvulla erityisesti humanistisen maantieteen puolella (esim. Relph 1976; Tuan 1977). Nytemmin paikoista ja paikkaidentiteetistä käyty keskustelu on laajentunut monille maantieteen osa-alueille sekä yhteiskuntatieteelliseen identiteettitutkimukseen. Varsinaisesti paikkatunnetta eivät identiteettitutkijat ole kuitenkaan kovin usein tutkineet (ks. esim. Eyles 1985; Lee 1985; Smyth 1985; Ashworth & Graham 2005; Siim 2006; af Forselles-Riska 2006).

Paikkatunne rakentuu oman henkilöhistorian kautta, mutta tunteen rakentumisessa on myös yhteisöllinen ulottuvuus. Tämän takia osa paikasta tietämäämme ja jopa kokemaamme on tullut osaksi meitä sosiaalisen eli yhteisöllisen muistin kautta. Paikkatunne on kerronnallinen eli narratiivinen, mutta se on myös aistittava ja kokemuksellinen. Siksi sitä voi olla vaikea pukea sanoiksi. Paikassa muodostuneet tunnemuistot voivat myös ohjata toimintaamme, minkä joskus tiedostamme, mutta useimmiten emme. Paikkatunne onkin monien yksilöllisten, yhteisöllisten ja tiedollisten asioiden ja tunteiden yhteensulautuma.

Paikkatunne ei ole staattinen, syntymässä peritty, vaan alati muuttuva ja muovautuva. Muuttaminen, kaipaus muualle, kaipaus entiseen ja uusi elinympäristö muovaavat kunkin yksilön paikkatunnetta. Paikkatunne muodostuu elämällä paikan tavanomaisuuden hetkiä. Tästä syystä paikkakokemukset tai paikkatunne nousevat vain harvoin voimallisesti esiin yksilöiden ja yhteisöjen arjessa. Vasta kun jotakin tarpeeksi mullistavaa tapahtuu, nousevat paikkaan liittyvät moninaiset tunnesiteet esiin. Samaa paikan tuttuutta ja totunnaisuutta on Pauli Tapani Karjalainen (2006: 84) kuvannut puheessaan *piiloutuvasta paikasta*.

Sotalasten paikkatunnetta leimaa paikkoihin liittyvien irtirepimisten ja sopeutumisyritysten jatkuva tasapainottelu. Syyt paikkatunteen murrokseen ovat moninaiset. Sota-aika ja pakotettu siirtyminen ovat luoneet murtumalinjoja sotalasten tilallisuuden kokemiseen. Nämä katkokset näkyvät sotalapsien paikattomuuden tunteena, tilallisuuteen kiinnittymättömyytenä ja epämääräisenä levottomuutena. Paikattomuudella tarkoitan paikan kokemisen ja omaksi tuntemisen katoamista (ks. myös Relph 1976). Sotalapsilla paikattomuuden tunteen korostuminen voi olla vastareaktio pelolle siitä, että antaessaan paikan tulla osaksi minuutta, joutuu pian taas pakon edessä luopumaan paikasta. Toisaalta paikattomuus voi johtua tilallisen selviytymismekanismin vajavaisesta rakentumisesta. Paikkoihin ei osata kiinnittyä, koska sotalapset joutuivat pakotetun siirtymisen johdosta kohtaamaan useita tilallisia ja kielellisiä murroksia lapsuudessa tai varhaisnuoruudessa.

Toinen merkittävä tekijä sotalasten paikkatunteen murroksissa onkin ollut kielettömyys. Kieli merkityksenannon välineenä vietiin sotalapsilta useaan kertaan. Lähtemisen aikaan lapset eivät osanneet kuin suomea. Ensimmäiset viikot ja kuu-kaudet sijoitusperheissä olivat hankalia jo kieli-muurin takia. Takaisin palatessaan moni Ruotsissa ollut sotalapsi oli täysin unohtanut suomen kielen. Karjalainen (2006: 87) kysyy artikkelissaan ”*Topobiografisen paikan tulkinta*” millainen on tilanne, jossa kieltä ei ole? Hän vastaa asettamaansa kysymykseen, ettei kielettömässä tilanteessa voi olla ymmärrystäkään kyseisestä tilanteesta: ”*Oikeastaan sellainen tilanne on tajuton.*” [...] ”*Jos ei ole kieltä, ei ole merkitystä. Jos ei ole merkitystä, ei ole muistojakaan. Jos ei ole muistoja, ei ole paikkaa*” (Karjalainen 2006: 87–88). Edellinen sitaatti yhdistettyinä sotalasten kokemuksiin kontekstualisoi paikkatunteen murrokset oivallisella tavalla. Oli kieli, joka ennen loi merkityksiä, mutta nyt kukaan ei ymmärtänyt. Oli muistoja taaksejäänneestä paikasta, mutta ei

kieltä, jolla kertoa niistä uusille ihmisille. Oli uusi paikka, jolla varmasti oli merkitystä, mutta ei kieltä, jolla merkitykset olisivat avautuneet. Tilanne oli häilyvä, toden ja kuvitelman rajalla, jopa ajoittain lähes tajuton, mutta ei milloinkaan tunteeeton.

Sotalasten paikkatunteen tutkimisen kontekstisidonnaiset erityispiirteet vaativatkin paikan käsitteen avaamista uudesta tulokulmasta käsin. Kielettömyyden paikoilla ja ajanjaksoilla on ollut perustavanlaatuinen merkitys sotalasten paikkatunteeseen. Vaikka sotalapsilla ei aina ollut kieltä, ja vaikka tilallisuuden kokemukseen liittyi useita murroksia, sotalasten kokemukset piirtyivät lähtemättömästi talteen – järjeyden sekä tilan ja ajan ulottumattomiin. Seuraavaksi avaan paikan käsitettä hyödyntäen Derridan tulkintaa Platonin *khorasta* (ks. Derrida 1995: 89–127). Näkökulma mahdollistaa paikan ja paikkatunteen tiedostamattoman olemuksen tarkastelun.

Khora puolittaisena paikkana

Maantieteilijät Ari Aukusti Lehtinen ja Päivi Kymäläinen ovat viime vuosina kirjoittaneet erinomaisia avauksia *khoran* maantieteeseen (Lehtinen 2005: 14–16, 2006: 56–61; Kymäläinen 2005: 121–134, 172–180, 2006: 212–215; Kymäläinen & Lehtinen (käsikirjoitus); ks. myös Derrida 1995). *Khora* on *paikka*, joka ei rakennu vastaakohtaisuuksien kautta, vaan yhdistää niitä. *Khoralla* ei kuitenkaan ole fyysisistä *topoksessa* muotonsa saavaa paikkaa. Khorassa onkin kyse abstraktista paikan ajatuksesta, joka saa merkityksensä paikan muovautumisen hetkissä ja aina kun paikassa on mahdollisuus muutokselle (Kymäläinen 2006: 212–213). Tästä syystä *khoran* on ajateltu olevan aktiivinen ja prosessinomainen (Derrida et al. 1997 Kymäläisen 2006: 213 mukaan).

Khoran olemuksesta on käyty mielenkiintoisia käsitteellisiä keskusteluja (esim. Kristeva 1984; Olwig 2001; Birkeland 2002). Platonin Timaios-dialogissa *khora* on syntymisen ja kasvamisen lähtöpiste tai alkutila. Kristevalainen *khoran* tulkinta perustuu alitajuisen olemisen ja naisen tilaan. Derridalainen *khoran* tulkinta taas rakentuu dekonstruktivistisena, vastakohtista vapaana paikkana (Lehtinen 2005: 14–15, 2006: 56–58). Ei ole olemassa yhtenäistä käsitystä siitä, mitä *khora* on tai miten ajatusta *khorasta* pystytään jäljittelemään. Tästä syystä monet Platonin Timaiosta ja kenties Derridan tai Kristevan tulkintaa lukeneet tutkijat muodostavat omat käsityksensä *khorasta*.

Artikkelissani tulkitsen *khoraa* Derridan esittelemänä puolittaisena paikkana (Derrida 1995:

116; ks. myös Kymäläinen 2006: 213–214). Keskustelen, kuinka sotalapsien paikka(tunnetta) voidaan tietyiltä osin tarkastella osana *khora*a, joka muotoutuu tilan ja ajan ”puoliväliin” (*mi-lieu*, ks. Derrida 1995: 116). Tulkintani teen erityisesti sotalasten pakotetun siirtymisen kehyksessä. Näin ollen *khoran* puolittaisen paikan käsitteellisessä keskustelussa korostuu paikan tulkintojen kontekstisidonnaisuus (ks. myös Kymäläinen 2006: 215).

Puolittaisella paikalla ei ole pysyvää muotoa (Kymäläinen 2006: 213). Derridan (1995:116) mukaan *khoran* puolittainen paikka voi liittyä esimerkiksi lapsuuteen tai muistoihin. Derrida puhuu ”*alkuperäisyyden vahasta*” (*virgin wax*), johon lapsuus on kaiverrettu pysyvämmiin kuin mitkään muut tämän jälkeen elämämme ajanjaksot (Derrida 1995:116). *Khora* puolittaisena paikkana on myös poispyyhkiytymisen, häilyvyyden ja unohduksen paikka. Pyyhkiytyminen vaikuttaa kuitenkin vain toissijaisiin vaikutelmiin (*secondary impressions*) (Derrida 1995: 116). Toisaalta, kuten Derrida toteaa, näihin alkuperäisyyden piirtoihin ei ole mahdollista palata. Puhuessamme *khorasta* olemme siis aina *toissijaisten, välitteisten ja epäsuorien vaikutelmien* varassa. Tulkitsen ajatusta *khorasta* niin, että sinne ovat taltioituina muun muassa sotalasten kielettömät paikan hetket. Näihin sotalasten arkisiin elämisen paikkoihin ja hetkiin ei ole enää paluuta, mutta esimerkiksi erilaiset tunnemuistot ilmentävät ”alkuperäisyyden vahaan” taltioituja eläviä muistoja (ks. myös Derrida 1995: 116).

Khoran puolittaisen paikan yhteydet todellisiin paikkoihin saattavat olla häilyviä, eikä muistoihin liittyvä fyysinen paikka ole välttämättä sama kuin muistojen paikka (Kymäläinen 2006: 214). Kymäläisen käyttämä muistojen paikka jäsentyy omassa tutkimuksessani mielenmaiseman synonyymiksi. Sotalasten muistin paikaksi muodostuu usein mielenmaisema, jossa yhdistyvät elämän varrella koettujen paikkojen piirteet ja niihin liittyvät tunnemuistot (Kuusisto-Arponen 2007). Mielenmaisema auttaa rakentamaan paikkatunnetta, jossa pakotetun siirtymisen aiheuttamat paikkojen kokemisen murrokset on mahdollista, ainakin osittain, ylittää. Mielenmaisemalla ei useinkaan ole tiettyä *topoksessa* sijaintinsa omaavaa fyysistä paikkaa. Mielenmaiseman, muistin paikan, syntyminen on yhtälailla tiedostamattomien ja tiedostettujen prosessien tulosta. Käsitteellisesti mielenmaisema syntyy yksilön ”matkalla olosta” ja rajankäynnistä. Mielenmaisema *ei ole* sama kuin *khora*, mutta osa sen elementeistä juontuu paikan hetkien tois-

sijaisista ja välitteisistä vaikutelmista (ks. Derrida 1995: 116). Tätä ajatusta puoltaa myös se, ettei mielenmaisemaa voi tyhjentävästi kuvata narratiivisin keinoin. Mielenmaisemalla ei myöskään ole kronologista ajallista ulottuvuutta.

Khoran puolittainen paikka ei jäsenny ajallisesti: ei ole mennyttä tai tulevaa, on vain toinen toistaan muovaavia hetkiä. *Khora* muistin paikkana tai puolittaisena paikkana on ajaton, läsnä kaikissa kokemuksellisuuden ulottuvuuksissa, ja kuitenkin alati uudellinen. Väitän, ettei puolittainen paikka ole myöskään tarinallisesti saavutettavissa, koska narratiivisuuden olemukseen kiinnittyvä kronologisuuden tavoittelu ja elämäkokemuksien tulkinnan jälkikäteisyys eivät palvele ajatusta *khoran* olemuksesta. Tästä syystä ymmärryksemme ja kirjoituksemme *khoran* kaltaisista paikan tapahtumista on aina vajavaista.

Lehtinen (2006: 58–59) on Inger Birkelandin ajatuksia seuraten kytkenyt *khoran* matkalla olemiseen ja rajankäynnin prosesseihin. Lehtisen mukaan *kotipaikka rinnastuu ihmisen lähtötilaan, kehon ja kodin kokemushistoriaan, kun taas matkakohde hahmottuu ensisijaisesti symbolisen ja järjellä ymmärrettävän varassa* (Lehtinen 2006: 59, ks. myös Birkeland 2002). Kehon ja kodin kokemushistoriat ovat keskeisessä osassa sotalasten paikkatunteen (osin myös tiedostamattomassa) rakentamisessa. Samoin Lehtisen (2006: 59) viittaus paikan politiikkaan osana *khoraan* liittyvää keskustelua kytkee sotalasten paikkatunteen tiedostetun rakentamisen osaksi tätä keskustelua. Lehtisen mukaan *khoraan* linkittyvässä paikan politiikassa korostuu ajatus paikallisuuteen sisäänrakennetusta uusiutumisen mahdollisuudesta (Lehtinen 2006: 59). Dekonstruktivistisena paikan politiikan ideaalina edellä mainittu on helppo allekirjoittaa, mutta samalla se aiheuttaa tulkinnallisia haasteita siirryttäessä *topoksen* määrittämään inhimilliseen arkeemme ja sotalapsien paikan politiikkaan.

Haastatteluaineistoni perusteella voi todeta, että paikkatunteen näkyväksi tekemisen kollektiiviset tavat perustuvat sotalasten osalta yhä pitkälti vastakohtaisuuksien paikan politiikkaan. Vastakohtaisuuksien politiikalla tarkoitan muun muassa erontekoa suhteessa muihin sota-ajan lapsiin sekä yhteisöllisten paikkasidosten ja -kokemusten erityisyyden korostamista. Huomion arvoista sotalasten paikan politiikassa on kollektiivisen tilallisuuden kokemuksen jälkikäteinen rakentuminen. Yli kuusikymmentä vuotta myöhemmin tähän on tietoisesti ja aktiivisesti ryhdytty. Kollektiivinen muistin politiikka muodostuu rautatieasemille ja satamiin pystytettyjen muistolaattojen, Tornio-

Haaparannassa olevan sotalapsipatsaan ja muiden visuaalisten muistamisen tapojen kautta. Sotalasten paikan politiikka onkin valtaosaltaan tulkittavissa sijainnillisuuden, määrittelyiden ja tietämisen kautta osaksi *toposta*.

Sotalasten osalta useat kielettömyyden ajanjaksot ja tilallisuuden kokemisen murrokset sekä lasten ikä ovat vaikuttaneet matkalla olon hahmotamisen tapoihin. Sotalapsuus paikan hetkinä tulkittuna ei ole kerrottavissa sanoin. Vuosikymmenten jälkeen symbolisten jäsenysten tavoittaminen on liki mahdotonta kokemusten inhimillisen tarinallistamisen ja unohtamisen vuoksi. Erilaiset välitteiset kokemukset ja tunnemuistot ilmentävät kuitenkin näiden paikan hetkien tallentuneen jonkin.

Artikkelissani liikun paikkatunteen julkipuhumisen ja tekojen politiikan lisäksi kielettömyyden ja unohtetun kentillä. Muistot ja (tunne)kokemukset ovat keskeinen osa paikkatunteen olemusta, mutta niiden esiintuominen ja osoittaminen on tutkijalle haasteellista. Samoin *khora* kuvaavien prosessien ja tapahtumien esittäminen on menetelmällinen haaste. Miten osoittaa jotakin sellaista, joka ei ole näkyvää, järkeilyllä haltuun otettavaa, mutta on silti läsnä ja osa paikan olemusta, jossa *khora* jatkuvasti muovautuu. *Khora* alati muuttuvana, toinen toistaan muovaavina paikan hetkinä, ei koskaan ole samanlainen. Paikan tapahtumaan ei ole paluuta. Tutkija joutuukin kysymään, miten tällaista voi jäljitellä? Millaisia ”jälkiä” paikan tapahtumasta voi ylipäätään jäädä?

Kuten Kymäläinen toteaa, ”*khoran maantieteeseen hahmottamisen ei tarvitse lähteä liikkeelle tietoisesti rakennetuista paikoista, vaan kokemusten, kontekstien ja elämän rytmien kautta muodostuneista paikoista, jotka vastaavat ajatusta khorasta*” (Kymäläinen 2006: 214–215). Seuraavaksi hahmotan Pekan sotalapsuuden elämisen konteksteja ja rytmejä, jotka mielestäni ilmentävät *khoran* toissijaisia merkityksiä. Nämä puolittaiset paikat tulivat osaksi Pekan kokemusmaailmaa eletyn elämän kautta – rajankäynnissä, jatkuvien lähtemisten ja tulemisten paikoissa sekä järjellistämisen ja tajunnan rajamailla. Esitän aineistolleni (ja lukijalle) kysymyksen, voiko visuaalisuus tavoittaa jotakin sellaista paikan kokemuksesta luonteesta ja paikan moduksista, jotka paikan hetkinä ja fragmentteina tulkittuina toisivat näkyviin elettyä paikkaa ilman juonellistamista, politisointia ja kamppailua. Tällöin välähdyksenomaisesti näkyviin piirtyvä paikan hetki ei olisi kronologinen, mutta silti cheä.

Ovia unohtettuun

Omaa sotalapsitarinaansa Pekka alkoi kirjoittaa jo vuonna 1998, mutta kirjoittaminen oli pitkään pysähdyksissä. Vintillä olleesta puuarkusta vuonna 2001 löytyneet kirjeet ja piirroksot sota-ajalta avasivat oven jo unohtettuun. Kirjeiden ja piirrosten kautta Pekan sotalapsuus ja lapsuuden paikat saivat uusia kiinnekohtia ja Pekan omaelämäkerta valmistuikin vuonna 2005.

A-K: *Miltä tuntui löytää ne kirjeet silloin?*

Pekka: *[huokaus] No, olihan se. Mie olin ilonen, koska sillo avautu paljon sellasia, ku mie olin aina miettiny eräitä asioita. Mie jotain muistin itse siitä, mutta oli hyvin paljon niitä aukkopaiikkoja. Mie muistin toisia paikkoja paljon paremmin kuin mun vanhin sisko, koska hän on niinku...aktiivisesti halus unohtaa sen ja mie taas halusin aktiivisesti muistaa, mitä oli tapahtunu. [...] Mie olin ihan onnellinen, ku sillo aukes ja selvis monta kysymystä.” [...] ”Nämä kuvat [tar koittaa piirroksia] osottaa sen, että mie aika paljo muistin sieltä asioita.” (PS 12.6.2007)*

Vasta äidin kuoleman jälkeen sotalapsuuden ympärillä ollut hiljaisuuden muuri murtui ja yllättävällä tavalla monet kysymykset saivat vastauksensa. Äiti ei koskaan puhunut Pekan ja hänen vanhemman sisarensa sotalapsuudesta. Kukaan perheen lapsista ei ollut tiennyt äidin ja isän kirjeenvaihdon säilyneen, saati, että äiti oli tallentanut kaikki Ruotsista tulleet kirjeet ja piirroksot. Nämä puhumattomuuden ja aktiivisen unohtamisen kokemukset ovat yleisiä suomalaisille sotalapsille, mutta myös monille muille sota-aikana perheidensä luota pois lähetetyille lapsille (Parsons 1999; Mann 2005; Kuusisto-Arponen 2007).

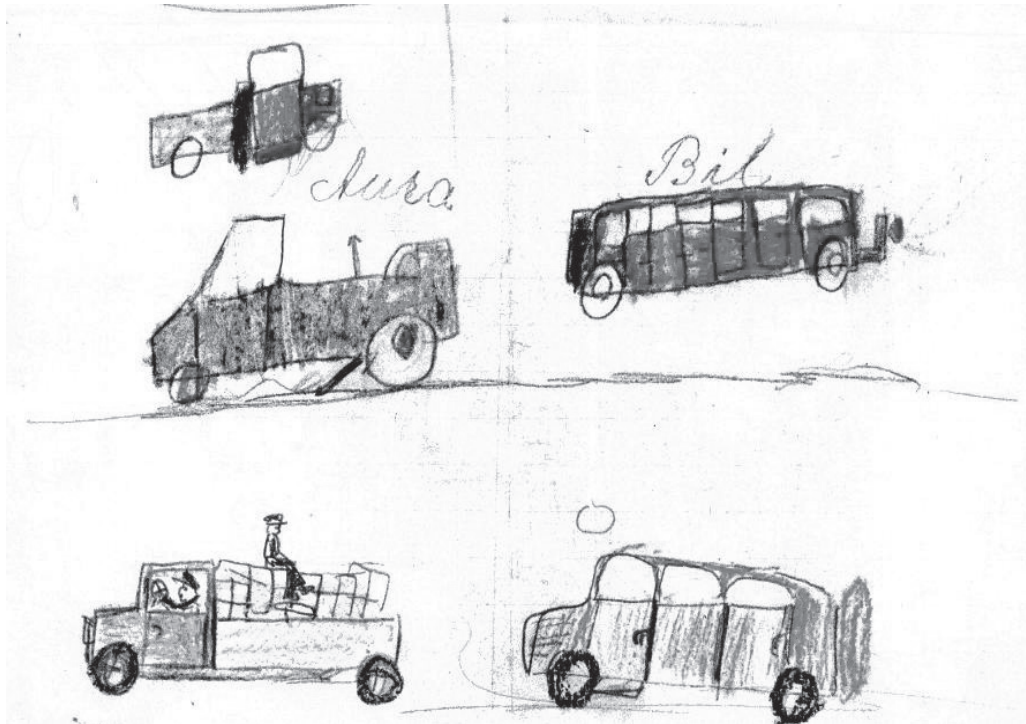
Pekan lyhyestä omaelämäkerrasta näkee selkeästi, kuinka unohtettujen muistojen aktivoituminen on muuttanut hänen omaa sotalapsinarratiiviaan. Elämäkertansa alussa Pekka sitoo omat lapsuuden kokemuksensa ja muistikuvansa tapahtumista aikuisena lukemaansa sotahistoriaan. Pienen pojan tarinaa siivittävät venäläisten suurhyökkäys, divisioonien ja pommikoneiden määrät sekä rintamalinjojen tilanteet (Suokas 2005). Omien kokemusten oikeutusta haetaan laajempien yhteiskunnallisten kehysten kautta. Samainen piirre nousee esille lähes kaikkien haastattelemiäni sota-ajan lasten kohdalla. Tämä on osoitus inhimillisestä tarpeesta luoda omista muistikuvista yhtenäinen ja kerrottavissa oleva ta-

rina. Unohtuneet tai ilman selitystä jääneet seikat pyritään ohittamaan tai selittämään jälkikäteises-
ti, jotta elämänhistoria muodostuisi yhtenäiseksi (ks. myös Hänninen 1999: 70; Löyttyniemi 2004: 45; Kaivola-Bregenhøj 2007: 3; Ukkonen 2007: 1).

Valtaosaltaan Pekan omaelämäkerta perustuu piirrosten ja kirjeiden kautta avautuviin ikkunoihin menneeseen. Ruotsista lähetetyt kirjeet ja piirrokset Pekka on järjestänyt ajallisesti aiheiden perusteella ja näin pyrkinyt muodostamaan kokonaiskuvaa tästä lähes vuoden ajanjaksosta. Elämäkokemusten tarinallistamisessa kirjeet ja piirrokset toimivat yksittäisinä muistojen fragmentteina, jotka liittyvät yhtenäiseksi tarinaksi Pekan kirjoittamien lyhyiden siirtymien avulla. Seuraavaksi tarkastelen muutamia näistä piirroksista tarkemmin. Piirrokset eivät ole Pekan esittelemässä ajallisessa järjestyksessä. Analyysissäni hyödynnän Pekan luomia tarinallisia kehyksiä kirjeistä ja piirroksista, mutta samanaikaisesti tarkastelen piirroksia myös paikkojen ja muistojen muovaantumisen hetkinä.

Konteksteja

Pekka on lapsuudessaan joutunut kohtaamaan useita paikkoja ja elämän konteksteja: Käkisalmi, Kuortane, Kannus, Lapua, Turku, Maarianhamina, Tukholma, Malmköping, Helsinki, Nokia. Lapsuus on ollut jatkuvaa matkalla oloa – tulemisen ja lähtemisen paikkoja. Tämä matkalla olo näkyy monilla tavoin Pekan piirustuksessa (Kuva 1). Pienelle pojalle tyypillisesti Pekka on ollut kiinnostunut autoista, jotka itsestään selvästi liittyvät liikkumiseen. Tämän tosiasian lisäksi Pekan piirroksista voidaan lukea monia muita asioita. Kuvan viisi autoa on piirretty huolella. Kuvaa on kirjoitettu kaunokirjaimin *Aura* ja *Bil*. Nämä ovat todennäköisesti Pekan isosiskon käsialaa. Isosiskon osalta ”kielettömyyden” hetket alkavat muuntua. Löytyy uusia käsitteitä, joilla tulee ymmärretyksi, ja joita myös pikkuveljen on syytä oppia käyttämään. Pekan piirtämässä kuvassa on läsnä syvempi taso. Kuten Birkeland (2002) on sanonut, matkalla olon hahmottaminen perustuu symbolisen varaan. Pekan käsitemaailmassa auto on symboli.

Kuva 1. Autoja vai paikkoja? (Piirros: Pekka Suokas)

Figure 1. Cars or places? (Illustration: Pekka Suokas)

Hänen matkalla olonsa jäsentyy paikkoina, joissa on erilaisia autoja. Tähän viittaa myös Pekan haastattelussa esille tuoma seikka:

Pekka: *Meidän naapurissa oli autoilija, jolla oli linja-auto* [osoittaa kuvan oikeassa ylä laidassa olevaa punaiseksi väritettyä bussia].

A-K: *Tarkoittaako naapurissa kotona Suomessa vai...?*

Pekka: *Ei kun Ruotsissa*

[...]

Pekka: *Mut se kun mie ton kirjeen näin, ni tiät sä mulle tuli ku siel oli semmonen erikoinen haju siel korjaamossa, ni mulle tuli se haju heti niiku mieleen. Et mie tunsin ihan voimakasti sen hajun. Ja sen takia mun piti mennä siel korjaamos käymään, et vieläkö se on siellä. Ja kyllähä se sama haju siel oli vielä. Et noista kirjeistä palautu kyl tosi paljon mieleen.* (PS 12.6.2007)

Edellinen esimerkki osoittaa, että paikan hetket ovat tallentuneet muistiin, mutta tietoisesti muistelemalla niitä ei ole mahdollista tavoittaa. Pekan kuvailema autokorjaamon hajumuisto, jonka laukaisi piirroksen katsominen ensimmäistä kertaa yli viiteenkymmeneen vuoteen, voidaan tulkita *khora*a ilmentävänä välitteisenä merkityksenä.

Kuvan vasemman alakulman kuorma-auto on väritetty vihreäksi. Sen lavalla istuu pieni lapsi tavarakasan päällä. Autoa ohjaa koppalakkinen hahmo. Tietäessäni Pekan matkalla olon narratiivin, voisin olettaa tavarakuormassa olevan auton viittaavan evakkomatkaan, mutta tästä ei ole mitään varmuutta. Kuvan kuorma-auto voisi yhtä hyvin olla esimerkiksi Malmköpingin kaupungissa kuljettamassa ruokatavaroita. Myöskään Pekka ei muista haastattelussa, mihin kyseinen auto liittyy. En siis tiedä mihin paikkaan tämä viittaa, eikä sillä analyttisessä mielessä ole merkitystään. Sen tiedän, että ”vihreän auton paikalla” ja sielä koetuilla hetkillä on ollut merkitystä Pekalle. Derridan tulkinnan mukaan poispyyhkiytyminen tapahtuu nimenomaan toissijaisissa ja välitteisissä vaikutelmissa (Derrida 1995: 116). Vaikka Pekan aktiivinen muisto kyseisestä kuvasta on häilyvä ja osin poispyyhkiytynyt, ovat kaikki kuvassa olevat paikan tapahtumat tallentuneet muistiin. Valtaosa unohdetuista paikan tapahtumista odottaa sysäystä tulla muistetuksi, kuten edellä oleva autokorjaamosimerkki osoittaa. Kaikki nämä eletyt, koetut, unohdetut ja uudelleen muistetut paikat ovat osa Pekan paikkatunnetta – tilallista kuulumista.

Kuvan autot ilmentävät paikkoja ja kokemusten konteksteja. Kuvantulkinnallisesti on mielenkiintoista, että autojen kulkusuunta, yhtä lukuun ottamatta, on vasemmalle. Länsimaalainen ihminen lukee kuvaa yleensä vasemmalta oikealle. Samaisesta syystä esimerkiksi tv-mainoksissa autojen on tyyppillisesti kuvattu liikkuvan vasemmalta oikealle. Kuvantulkinnassa oikealla katsotaan olevan tulevaisuuden ja vasemmalla menneen ajan. Tämä ajatus on sidottu kuvien kontekstuaaliseen tulkintaan (esim. Kress & van Leeuwen 1996). Jos tulkitsemme kuvaa yhtenäisenä kontekstina, kaikki muut autot osoittavat menneeseen, paitsi vasemmassa yläkulmassa oleva pieni lava-auto. Onko lava-auto piirtämisen – paikan muovautumisen – kontekstin symboli? Se paikan hetki, joka tallentui piirroksen ikään kuin ”laukaisevana tekijänä” alkuperäisyyden vahaan piirrettyjen lukemattomien paikan kokemusten uudelleen muovautumiseen? Tällainen jäsenitys nostaa esiin useita filosofisia ja metodologisia kysymyksiä: voivatko välitteiset merkitykset sisältää ajallisia määreitä, vaikka *khora* on ajaton? Vai onko kyse siitä, ettei *khoran* kaltaista paikan tapahtumaa voi yksinkertaisesti tutkia nykyisten menetelmällisten työkalujen ja metodologisen ymmärryksen avulla?

Kun Pekan piirroksen tulkitsee *khoran* kaltaisen paikan tapahtumana, on ilmeistä, että kuvan ja siinä kuvattujen asioiden suhteilla on useita merkityksiä. Osan merkityksistä pystyn kielellisesti kuvaamaan ja osaa en. Monista merkityksistä en tule edes tietoiseksi. *Khoran* ajatusta jäljiteltäessä oleellisia ovat nimenomaan asioiden väliset suhteet tai paikan muovautumisen hetket, jotka tulevat vain osittain näkyviksi ja järkeilyyn ulottuviin (ks. myös Kymäläinen 2006: 215). Näitä en voi tutkijana saavuttaa Pekan piirrosta sanallisesti kuvailemalla tai sitomalla sitä tiettyihin konteksteihin. *Khoran* kaltaiset paikan hetket piirtyvät vain piirrosta katsojalle.

Pekan piirtämä autokuva toimii oivallisesti puolittaisen paikan ilmentäjänä. Kuvassa ei näy ajallisuus, ellen tutkijana tuota sitä narratiivisesti. Kuvaan on piirrynyt jälkiä matkalla olost, mutta jäljet eivät osoita, mistä Pekka on tulossa tai mihin menossa. Pekan piirros ei myöskään ole kategorioihin sidottu, vaan se on vastakohtaisuuksien ulkopuolella: ei ole hyvää tai pahaa, oikeaa tai väärää, mieluisia tai epämieluisia paikkoja. Piirros ei vie katsojaansa sinne, eikä tänne, vaan se on paikan hetkien muovaama hetki.

Häilyvien muistikuvien ja unohdettujen paikkojen lisäksi Pekalla on useita paikkatunnetta rakentumisen tiedostettuja konteksteja, joista hän

Kuva 2. Arkisia paikkoja (Piirros: Pekka Suokas).
Figure 2. Everyday places (Illustration: Pekka Suokas).

kertoo haastatteluissa ja omaelämäkerrassa. Useimmat näistä ovat arkisia paikkoja: lautatarhan sokkelot, kaupungilla asiointipaikat ja esimerkiksi sukulaivierailu Etelä-Ruotsiin (Suokas 2005). Yhtenä piirustukseen tallentuneena arkisena paikkana on hattukauppa ja sen lähitienoo (kuva 2).

”Kun meitä sitte alettii vaatettamaan, ja sillo tällä käytiin siellä vaatekaupassa. Siellä oli aivan ihana vaatekauppa siellä Malmgatanilla. [Siskon nimi] oli tietysti enemmän kiinnostunu hatuista, eihän ne mulla pysynty edes päässäkkään. Mutta se oli semmoinen kauppa, jonka vieres oli lelukauppa. Ja se lelukauppa tietysti kiinnosti mua enemmän, mutta meidät siis vietii kerran sinne hattukauppaan, tai siis vaatetettiin. [...] Sieltä sitten ostettii pukua ja paitaa ja hattua. Että toi liittyy ihan näihin tälläsi hankintoihin.” (PS 12.6.2007)

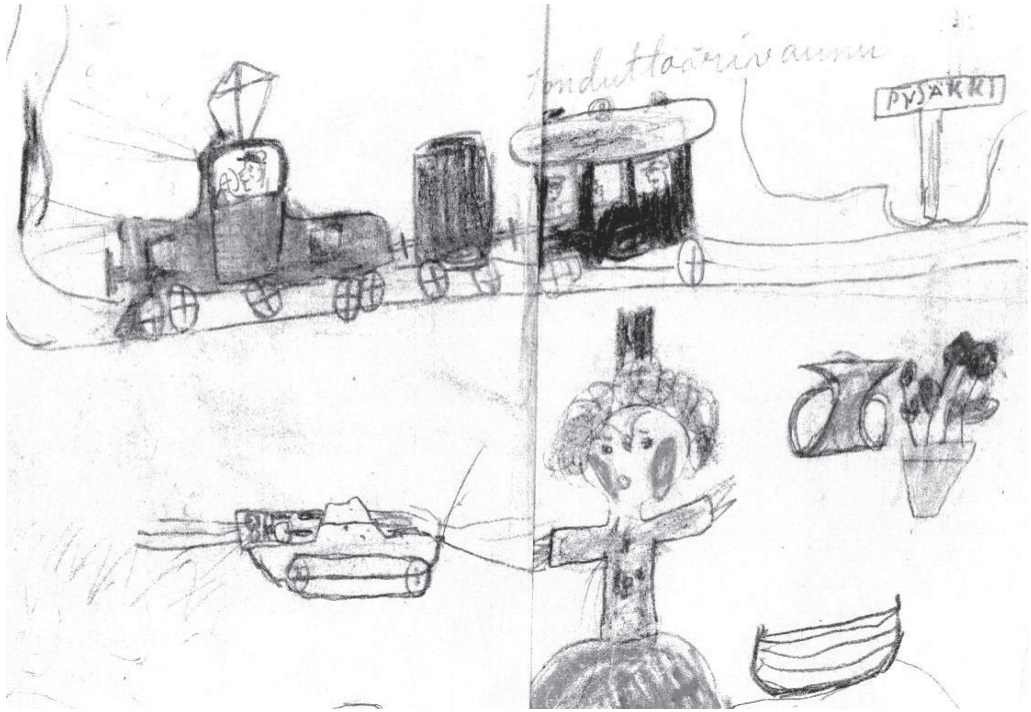
Nämä arkiset paikat ovat yhä niitä, joiden varaan Pekan muistikuvat Ruotsista ovat kiinnittyneet. Arjen paikat ovat läpeensä elettyjä ja kehon muistiin tallentuneita. Niissä tapahtuneisiin asioihin pystyy muistelemalla palaamaan. Arkiset paik-

kokokemukset ovat keskeinen osa Pekan tietoista paikkatunteen rakentamista. Näiden muistin paikkojen varaan rakentuu myös Pekan sotalapsitarina.

Elämänrytmejä

Sotalapsuus on itsessään elämänrytmi, mikä muodostuu unoituksen ja muistamisen rytmistä, tulemisen ja lähtemisen kaiuista, junakiskojen kolkkeesta, tykkien kumusta, lentokoneen jylinästä, kasvamisen ja muuttamisen pakosta sekä pysähtymisen riemullisen pelokkaasta odotuksesta (kuvat 3 ja 4). Lapsuuden tilallisuuden kokemusten jatkuvat murrokset ovat tehneet sotalapsien elämänrytmin omanlaisekseen. Kokemukset alati liikkeellä olosta ovat syöpyneet monen sotalapsen muistiin ja uskoakseni piirtyneet useisiin paikan hetkiin pysyvästi. Tämä on johtanut monen sotalapsen kohdalla läpi elämän jatkuneeseen muuttamisen kierteeseen ja epämääräiseen levottomuuden tunteeseen (Kuusisto-Arponen 2007).

Osaan paikoista voi liittyä myös negatiivisia tunteita, inhoa ja surua. Tästä huolimatta nämäkin paikat ovat merkityksellisiä yksilöiden paikkatunteen muodostumisessa. Paikkatunne on koko-

Kuva 3. Matkalla olevan rajankäyntiä (Piirros: Pekka Suokas).

Figure 3. Journeying and experiencing boundaries (Illustration: Pekka Suokas).

naisvaltainen muistojen, tunteiden ja kokemusten kudelman (Kuusisto-Arponen 2007). Uskomattomalla tavalla Pekan piirtämä kuva lentokoneista osoittaa symbolisen jäsenyyksen yhdistävän matkalla olon, useat paikan muovautumisen hetket ja ulottuvuudet sekä erilaisten elämänrytmien liittymisen (Kuva 4). Rakkaalle äidille osoitetut muutamat sanat saavat aluksi inhimillisen ylivoimaisen kuvaa katsottaessa: ”Rakas äiti. Miten äiti ja siskot voi. Me voimme hyvin. Terveisiä Pekka.” Pienen pojan ajatukset ikään kuin takertuvat lukijaansa. Nämä sanat samanaikaisesti koskettavat, mutta myös pakottavat etsimään Pekan kokemusten erilaisia tasoja (ks. myös Kaivola-Bregenhøj 2007: 3).

Huomaan kysyväni itseltäni, mikä itse asiassa on paikan muovautumisen hetki? Tarkoittaako se kaikkia näitä elämänrytmien konteksteja, joita Pekka piirroksessaan on kuvannut? Vastaan tähän, että kyllä tarkoittaa. Entä millainen paikan tapahtuma on se hetki, jolloin Pekka piirsi kyseisen kuvan? Se lienee paikan hetkien muovaama hetki, joka ei kuitenkaan enää kokonaisuudessaan ole saavutettavissa piirrosta katsomalla. Mitä tapahtuu, kun Pekka kerta toisensa jälkeen katsoo

piirrosta? Piirroksen lentokoneet toimivat erilaisten paikan hetkien välitteisinä symboleina. Niiden katsominen vie Pekan yhä uudelleen ja samanaikaisesti Käkisalmeen, Ruotsiin, matkalla oloon ja lukemattomiin tunnemuistoihin. Nämä katsomisen hetket ja kontekstit muovautuvat yhä uudelleen, inhimillisesti ymmärtämättömällä tavalla, alkuperäisyyden vahaan kaiverrettujen ellettyjen muistojen ja välitteisten merkitysten rajapinnoissa.

Pekan haastattelussa lentokonekuva saa pelon ja ahdistuksen muodon: ”Tää kuva liittyy aika paljon siihen tunnelmaan, mikä oli kun Suomesta lähetettiin. Kun oli nää pommikoneet. Nuo Ruotsin kruunut liittyy siihen matkaan Turusta Maarianhaminan kautta Brommaan. Tuo on olevinaan matkustajalentokone [jossa kruunujen kuvat]. [...] Silloin oli kuitenkin se sota-aika kauan aikaa mielessä. [...] Kun Käkisalmen yläpuolella pommitettiin, nii tää oli ihan, ihan jokapäiväistä. Ne oli jokapäiväisiä vieraita ne venäläiskoneet siellä.” (PS 12.6.2007)

Sen sijaan pelkästään kuvaa katsomalla syntyy toisenlainen mielikuva. Kaikille lentokoneille päistää aurinko, kukaan ei tiputa pommeja, eikä hyökkää ketään vastaan. Kuvan alalaidan hahmo heilut-

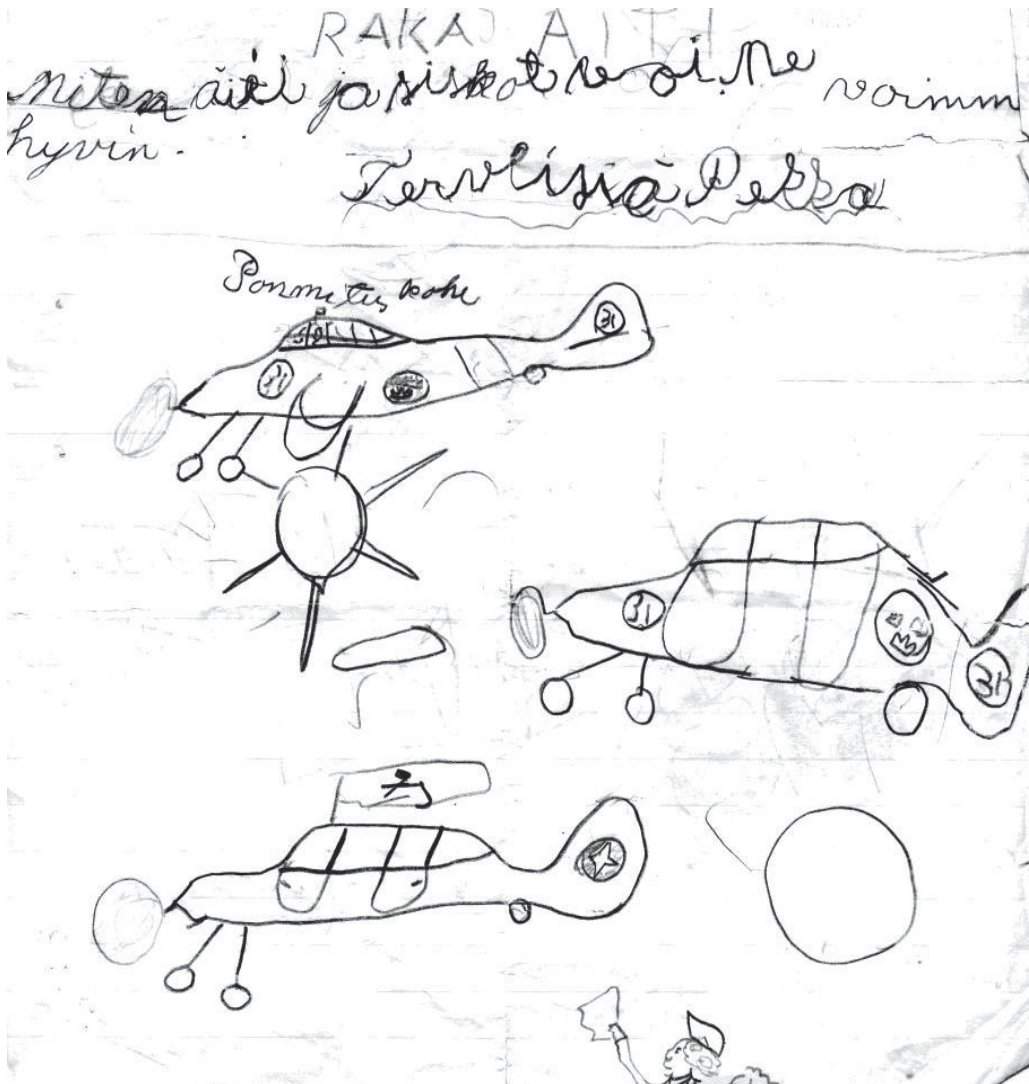
taa kädessään liinaa. Sen voi tulkita ”rauhallisten aikeiden” lipuksi, mutta onko tällaiseen tulkintaan syytä? Kuvan hahmo myös hymyilee. Lentokonekuvaa katsoessa ero tarinallistetun paikkatunteen ja *khora* ilmentävien välitteisten merkitysten välillä piirtyy selkeästi esiin. Käsitteellistetty ja kerrottu paikkatunne perustuu ajan ja paikan hallintapyrkimykseen. Tämä elämän hallintaan pyrkivä tarina perustuu usein myös vastakohtaisuuksiin ja kategoriisiin jäsenyyksiin. Paikkatunteen käsitteellistämätön ja tiedostamaton olemus rakentuu edellisistä määreistä ja pyrkimyksistä vapaana.

Mielenmaisema muistin paikkana

Pekan sotalapsena kokemastaan matkalla olostä ja useista rajankäynneistä muodostuu mielenmaisema. Tämä mielenmaisema paljastuu tutkijallekin aivan vahingossa. Haastattelun loppupuolella kysyn Pealta, mitä kotia hänen piirtämänsä kuva esittää:

A-K: *Onko tämä oma koti se mikä oli siellä Suomessa?*

Pekka: *Ei, se liittyy siihen, kun me juteltii siskon kanssa. [...] Kun kotoontki ku kirjoitettiin, että ku*

Kuva 4. Ilmassa (Piirros: Pekka Suokas).

Figure 4. In the air (Illustration: Pekka Suokas).

*ne haki koko ajan, ku olivat evakossa, ni asun-
too ympäri Suomee. Siin kirjeenvaihdossaki käy
selville, että millo missäkii oli asunto, ku haettiin
lehti-ilmoituksella. Et löyty tällasii ja tällasii toi-
veita oli.*

*A-K: Niin, että tätä [paikkaa] ei ole niin kuin
olemassa?*

*Pekka: Niin, sitä ei ollu olemassa, mutta se oli
niinku tuolla mielessä. [...] Tää on niinku mun
ajatus siitä, millainen se tuleva koti voisi olla sit-
te. (PS 12.6.2007)*

Kuvan talo on puoliksi punainen ja puoliksi vihreä. Talossa on punaiset ikkunaverhot ja yhdes-
tä ikkunasta kuultaa keltainen valo. Talon ovi on vihreä. Pihalle on piirretty erivärisiä kasvimaita ja kasveja. Pihassa on kaivo ja omenapuita, ja naa-
puritkin ovat lähellä. Piirros on yksityiskohtainen kuvaus paikasta, jota ei ole. Se on useiden paikan hetkien ja elämänrytmien muodostama mielen-

maisema. Tämän piirroksen tiedostamattomat muovautumisen hetket ja itse luomisen tilanne ovat lähimpänä ajatusta *khonasta*, mihin aineistoni antaa mahdollisuuden.

Hentojen piirtojen yhteisöllinen merkitys

Analyysini osoittaa, että sotalasten paikkatunne muodostuu useista ajallisista ja kokemuksellisista tasoista. Keskeisenä huomiona voidaan pitää sotalapsuuteen ja useisiin paikan vaihtumisiin liittyviä hajanaisia muistoja. Osa muistoista on ikään kuin pyyhkiytynyt pois odottaen kuitenkin sysäystä tulla jälleen muistetuiksi.

Sotalasten paikkatunnetta on leimannut paikkoihin liittyvien tunnemuistojen ja sopeutumisyri-
tysten jatkuva tasapainottelu. Monella sotalapsella vaikeimmat muistot liittyvät lapsuuden paikoista irtirepimisiin ja muodostuneiden tunnesiteiden katkeamisiin. Vielä vuosikymmeniä myöhemmin

Kuva 5. Oma koti (Piirros: Pekka Suokas).

Figure 5. My home (Illustration: Pekka Suokas).

erilaiset äänet, tuoksut ja maisemanpiirteet saattavat laukaista tuntemuksia ja muistoja sotalapsi-ajoilta. Nämä muistot saattavat tuottaa mielihyvää, mutta yhtäläillä ahdistusta. Muistamisen ja poispyyhkiytymisen politiikka on oleellinen osa sotalasten paikkatunteen prosesseja. Tarinallisen muistin politiikan lisäksi muistin paikat rakentuvat tiedostamattomissa paikan hetkissä. Erityisesti näiden häilyvien muistin paikkojen käsitteellistämiseen *khoran* maantiede tuntuu sopivan erinomaisesti.

Tämä artikkeli ei kuitenkaan vastaa kysymykseen, mikä *khora* on. Piirroksket eivät kerro *khorasta*, vaan ilmentävät *khoran* kaltaista paikan tapahtumaa ja muistin paikkaa puolivälin paikkana. Piirroksket ovat ikään kuin jälkiä paikan muovaantumisen hetkistä, joihin emme voi enää päästä takaisin. Kuvista tekemäni tulkinnat sen sijaan ovat tarinallistamista, mahdollisimman eheän kokonaiskuvan luomista lukijalle. Tarinallistamisen kohde on sotalapsuus paikkatunteen näkökulmasta. Kuten Derrida (1995: 117) huomauttaa, *khorasta* ei koskaan tule tarinoiden objektia. Niinpä Pekan haastatteluista nostamani sitaattit eivät tarinallista *khoraa*, vaan ne ovat paikkatunteen tiedostettuja, yhä uudelleen kerrottuja ja luotuja, merkityksiä. Pekan piirtämien kuvien osalta minun on luotettava katseen voimaan. Sanallisesti kuvailtuna kuvien tarjoama visuaalinen kosketuspinta latistuu ja katoaa näkyvistä.

Paikan ehdollisia tulkintoja jäljittäessäni mieleeni nousi kysymys: onko *khoran* maantieteestä keskusteleminen piiloutumista? Tällä tarkoitan, etten tieteenharjoittajana pysty aukottomasti selittämään, miten paikkatunne muodostuu tiedostettujen ja tiedostamattomien paikan ulottuvuuksien kautta. Mielestäni tilanne on päinvastainen. *Khora* kaikessa abstraktiudessaan luo mahdollisuuden käsitteellisellä tasolla keskustella kaikesta siitä, mikä ei ole käsitteellistettävissä. Tällöin on mahdollista ainakin hetkittäin irtautua narratiiveihin ja diskursseihin liittyvästä merkityksellistämisestä ja avata uusia näkökulmia paikan maantieteelliseen tulkintaan.

En voi väittää olevani varma siitä, että pystyin jäljittelemään *khoran* kaltaista paikan tapahtumaa. Totean Derridan *khora* tulkinnalle uskollisena, että parhaimmillaankin voimme vain erilaisten analogioiden avulla jäljitellä sitä, mitä uskomme *khoran* olevan (ks. Derrida 1995: 126). Oleellista lienee tuottaa materiaalia, jota toinen katsoja ja lukija voi koetella ja tulkita uudelleen. Tällöin lukijan vastuulle jää arvioida, vastaavatko esittämäni empiiriset aineistot ajatusta *khorasta*. Keskustelun

arvoista lienee myös se, kuinka paljon tutkija voi tulkita aineistoaan ja saattaa ajatuksensa kirjalliseen muotoon, koska *khora* ei koskaan ole tutkijan tavoitettavissa näillä keinoin. Entä kuinka tutkijan analyysi vääristää tai ainakin muuttaa visuaalisen materiaalin mahdollistamaa kosketuspintaa muistin paikkaan?

Kiitokset

Tämä artikkeli on kirjoitettu osana Suomen Akatemian rahoittamaa tutkimushanketta (SA 204992). Erityinen kiitos Pekka Suokkaalle muistojesi ja arkistojesi jakamisesta.

Alaviitteet

1. Olen tässä artikkelissani päätenyt käyttämään termiä *paikkatunne* (*sense of place*), vaikka samainen termi on käännetty suomeksi muun muassa *paikan tajuksi* (Tuan 2006/ käännös Kaski). Mielestäni paikkatunne kuvaa paremmin paikkaan liittyviä kokemukseen ja tunteeseen perustuvia siteitä. Samalla käsite viittaa suuremmin yksilöihin ja yhteisöihin paikkatunteen rakentajina, koska tunnetta ei voi olla ilman kokijaa.
2. Tutkimuksen empiiristä aineistoa ei ole kokonaan anonymisoitu Pekan omasta toiveesta. Materiaalista on kuitenkin poistettu Pekan sisarusten ja Suomen vanhempien tunnistetiedot.

Lähteet

- Ashworth, Gregory John & Graham, Brian (2005). *Senses of place: Sense of time*. Ashgate, Aldershot.
- Birkeland, Inger, J. (2002). Stories from the North. Travel as place-making in the context of modern holiday travel to North Cape, Norway. *Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi*, 2/2002. Universitet i Oslo.
- Cresswell, Tim (2004). *Place. A short introduction*. Blackwell, Malden.
- Derrida, Jacques (1995). *On the name*. Stanford University Press, Stanford.
- Derrida, Jacques, Eisenman, Peter, Kipnis, Jeffrey, Leeser, Thomas & Rizzi, Renato (1997). Transcript one. Teoksessa Jeffrey Kipnis & Leeser, Thomas (toim.) *Chora L Works: Jaques Derrida and Peter Eisenman*. The Monacelli Press, New York.
- Edkins, Jenny (2003). *Trauma and the memory of politics*. University Press, Cambridge.
- Entrikin, N. J. (1991). *The betweenness of place. Towards a geography of modernity*. The John Hopkins University Press, Baltimore.
- Eyles, John (1985). *Senses of place*. Silverbook Press, Cheshire.
- Fingerroos, Outi (2006). Karjala – muistin ja utopian paikka. *Alue ja Ympäristö* 35: 2, 3–14.

- Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (2006, toim.). *Muistitietotutkimus – metodologisia näkökulmia*. Tietolipas 214. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- af Forselles-Riska, Cecilia (2006). Menneisyyden muuttuvat paikat. Teoksessa Knuuttila, Seppo, Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla (toim.) *Paikka. Eletty, kuviteltu ja kerrottu*. Kalevalaseuran vuosikirja 85, 218–231.
- Graham, Brian, J. (1994). No place of mind: contested Protestant representations of Ulster. *Ecumene* 1, 257–81.
- Graham, Brian, J. (1997). Ireland and Irishness. Place, culture and identity. Teoksessa Graham, Brian (toim.). *In search of Ireland: a cultural geography*. Routledge, Lontoo.
- Hodgkin, Katharine & Radstone, Susannah (2003; toim.). *Contested pasts: the politics of memory*. Routledge, Lontoo.
- Häkli, Jouni (1994). Maakunta, tieto ja valta. Tutkimus poliittis-hallinnollisen maakuntadiskurssin ja sen historiallisten edellytysten muotoutumisesta Suomessa. *Acta Universitatis Tamperensis, ser A*, vol. 415. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Häkli, Jouni (1998). Manufacturing provinces – theorising the encounters between governmental and popular ‘geographs’ in Finland. Teoksessa Tuathail, Gearóid & Dalby, Simon (toim.). *Rethinking geopolitics*. Routledge, Lontoo, 131–151.
- Hänninen, Vilma (1999). Sisäinen tarina, elämä ja muutos. *Acta Universitatis Tamperensis*, 696. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Kaivola-Berghenohj, Annikki (2007). Kolumni: Kun kertomus ei päästä irti. *Elore*, vol 14, 1–4.
- Karjalainen, Pauli Tapani (2006). Topobiografinen paikan tulkinta. Teoksessa Knuuttila, Seppo, Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla (toim.) *Paikka. Eletty, kuviteltu ja kerrottu*. Kalevalaseuran vuosikirja 85, 83–92.
- Käven, Pertti (1994/2003, 2. laajennettu painos). *70 000 pientä kohtaloa*. Sahlgrens, Viro.
- Keith, Michael & Pile, Steve (1993). *Place and the politics of identity*. Routledge, London.
- Knuuttila, Jarmo & Levola, Kari (2000). *Sotalapsi ei unohda*. Tammi, Helsinki. Knuuttila, Seppo, Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla (2006, toim.) *Paikka. Eletty, kuviteltu ja kerrottu*. Kalevalaseuran vuosikirja 85.
- Kress, Gunther & van Leeuwen, Theo (1996). *Reading images. The grammar of visual design*. Routledge, Lontoo.
- Kristeva, Julia (1984). *Revolution in poetic language*. Columbia University Press, New York.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2003). Our places - their spaces. Urban territoriality in the Northern Irish conflict. University of Tampere: *Acta Universitatis Tamperensis* 920, Tampereen yliopisto.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2007). Sotalapsen paikkaidentiteetti. *Sotalapsi-lehti* 3/2007, 8–11.
- Kymäläinen, Päivi (2005). Geographies in writing. Re-imagining place. *Nordia Geographical Publications* 34:3.
- Kymäläinen, Päivi (2006). Paikan ajattelun haasteita. Teoksessa Knuuttila, Seppo, Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla (toim.) *Paikka. Eletty, kuviteltu ja kerrottu*. Kalevalaseuran vuosikirja 85, 203–217.
- Kymäläinen, Päivi & Lehtinen, Ari Aukusti (käsikirjoitus). Places on the move. Rethinking the chora of geography.
- Lee, Joseph (1985). *Ireland. Towards a sense of place*. Cork University Press, Cork.
- Lehtinen, Ari Aukusti (2005). Ympäristötutkimus kulttuurimaantieteessä. Teoksessa Lehtinen, Ari Aukusti (toim.) *Maantiede, tila ja luontopolitiikka. Johdatus yhteiskunnalliseen ympäristötutkimukseen*. Joensuu University Press, Joensuu, 11–33.
- Lehtinen, Ari Aukusti (2006). Osallisuuden ja kieltäytymisen paikat. Teoksessa Knuuttila, Seppo, Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla (toim.) *Paikka. Eletty, kuviteltu ja kerrottu*. Kalevalaseuran vuosikirja 85, 44–63.
- Loipponen, Jaana (2006). Sodan ajat ja kerronta. Sotalesket ja muisti. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.). *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Minerva, Helsinki, 329–341.
- Löytyniemi, Varpu (2004). *Kerrottu identiteetti, neuvoteltu sukupuoli: Auscultatio Medici*. Minerva, Jyväskylä.
- Mann, Jessica (2005). *Out of harm's way. The wartime evacuation of children from Britain*. Headline, Lontoo.
- Olwig, Kenneth (2001). Landscape as a contested topos of place, community, and self. Teoksessa Adams, Paul, Hoelscher, Steven & Till, E. Karen (toim.) *Textures of place. Exploring humanist geographies*. University of Minnesota Press, Lontoo, 93–117.
- Paasi, Anssi (1984). Aluetietoisuus ja alueellinen identiteetti ihmisen spatiaalisen sidoksen osana. *Suunnittelumaantieteen yhdistyksen julkaisuja* 13. Suunnittelumaantieteen yhdistys, Helsinki.
- Paasi, Anssi (1986). The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. *Fennia* 164 (1), 105–146.
- Paasi, Anssi (1996). *Territories, boundaries, and consciousness: the changing geographies of the Finnish-Russian border*. John Wiley & Sons, New York.
- Parsons, Martin, L. (1998). “I’ll take that one”. *Dispelling the myths of civilian evacuation 1939–45*. Beckett Karlson Ltd, Norwich.
- Parsons, Martin, L. (1999). *Waiting to go home. Letters and reminiscences from the Evacuation 1939–45*. DSM, Norwich.
- Peltonen, Ulla-Maija (2003). *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Raento, Pauliina (1993). Jakautunut Baskimaa. Teoksessa Raento, Pauliina (1993) (toim.) *Yhdessä erikseen. Kansalliset konfliktit Länsi-Euroopassa*. Gaudeamus, Helsinki.
- Raento, Pauliina (1997). Political mobilisation and place-specificity: radical nationalist street campaigning in the Spanish Basque country. *Space & Polity* 1 (2), 191–204.
- Relph, Edward (1976). *Place and placelessness*. Pion, Lontoo.
- Rose, Gillian (1994). The cultural politics of place: local representations and oppositional discourses in two films. *Transaction of the Institute of British Geographers* 19, 46–60.
- Routledge, Paul (1994). Backstreets, barricades, and blackouts: urban terrains of resistance in Nepal. *Environment and planning D: Space and Society* 12, 559–578.
- Routledge, Paul (1996). Critical geopolitics and terrains of resistance. *Political Geography* 15 (6/7), 509–531.
- Saffle, Sue (2004). Children, war, and the rhetoric of remembrance. The stories of Finland’s war children. *Children in War* 1: 4, 97–103.
- Sandelin-Benkö, Singa (2004). The child in the eye of the

- storm. Reflections on how a child's experience influences adult life. *Children in War* 1: 2, 47–52.
- Siim, Pihla (2006). Paikkasuhteet maahanmuuttajien kertomuksissa. Teoksessa Knuutila, Seppo, Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla (toim.) Paikka. Eletty, kuviteltu ja kerrottu. *Kalevalaseuran vuosikirja* 85, 93–109.
- Smyth, William J. (1985). Explorations of Place. Teoksessa Lee, Joseph (toim.). *Ireland. Towards a sense of place*. Cork University Press, Cork, 1–20.
- Taylor, Peter. J. (1999). Places, spaces and Macy's: place-space tensions in the political geography of modernities. *Progress in Human Geography* 23: 1, 7–26.
- Tuan, Yi-Fu (1977). *Space and place. The perspective of experience*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Tuan, Yi-Fu (2006). Paikan taju: aika, paikka ja minuus. Teoksessa Knuutila, Seppo, Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla (toim.) Paikka. Eletty, kuviteltu ja kerrottu. *Kalevalaseuran vuosikirja* 85, 15–30. (Käännös Liisa Kaski)
- Ukkonen, Taina (2007). Toivo paranemisesta: nuoren naisen päihdetarinan rakentuminen haastattelussa. *Elore*, vol 14, 1–20.
- Vanhane, Arto (2006). Lukijalle. Teoksessa Kymenlaakson Sotalapset: *Sov gott – suukot...* Kymenlaakson Sotalapset ry., Kotka.
- Varvin, Sverre (2003). *Mental survival strategies after extreme traumatisation*. Multivers, Kööpenhamina.
- Young, James, E. (1993). *The texture of memory. Holocaust memorials and meaning*. Yale University Press, Lontoo.

Muut lähteet:

- Suokas, Pekka (1944–45). Piirroukset (artikkelin kuvat 1–5).
- Suokas, Pekka (2005). Julkaisematon omaelämäkerta, 21 s.